

BURSA'DA OSMANLI MİMARİSİ: CAMİLER, MESCİTLER, MEDRESELER VE TÜRBELER

Doç. Dr. Mim. M. Baha TANMAN

Bizim kuşağa mensup olup da Bursa'ya gönül verenler için A.H.Tanpınar'ı hatırlamadan bu şehre ilişkin birşeyler söylemek hemen imkânsız gibidir. Tanpınar, mimar ya da sanat tarihçisi olmamasına rağmen insanları, şehirleri ve geçmiş zamanı derinden kavrayan duyarlılığı ile birçoğumuzun göremediğini görebilmiş, sezgilerini kültür tarihinin çerçevesine oturtabilmiştir. Ünlü Beş Şehir'inde, Bursa'ya ayırdığı ve her satırında bu şehre aşık olduğu hissedilen bölüm, ilk Osmanlı başkentinin temel özelliğini vurgulayan şu satırlar ile başlar: "Şimdiye kadar gördüğüm şehirler içinde Bursa kadar muayyen bir devrin malı olan bir başkasını hatırlamıyorum. Fetihten 1453 senesine kadar geçen 130 sene sade baştanbaşa ve iliklerine kadar bir Türk şehri olmasına yetmemiş, aynı zamanda onun manevî çehresini gelecek zaman için hiç değişmeyecek şekilde tesbit etmiştir. Uğradığı değişiklikler, felâketler ve ihmaller, kaydettiği ileri ve mesut merhaleler ne olursa olsun o, hep bu ilk kuruluş çağının havasını saklar, onun arkasından bizimle konuşur, onun şiirini teneffüs eder. Bu devir haddi zatında bir mucize, bir kahramanlık ve ruhaniyet devri olduğu için, Bursa, Türk ruhunun en halis ölçülerine kendiliğinden sahiptir, denebilir. Bu hakikati gayet iyi gören ve anlatan Evliya Çelebi, Bursa'dan bahsederken 'ruhaniyetli bir şehirdir' der".

Gerçekten de, Türkler'in eline geçtiği 1326 yılında, henüz bir Anadolu Türkmen Beyliği düzeyinde olan Osmanlı Devleti'nin ilk "payitahtı", bir yandan söz konusu siyasî kuruluşun beylikten imparatorluğa doğru gelişen çizgisinin hareket noktası olmuş, buna paralel olarak da kültür ve sanat tarihimizde Anadolu-merkezli Selçuklu ve Beylikler devirleri Türk kimliğinin çok uluslu Osmanlı kimliğine dönüştüğü bir pota görevini üstlenmiştir. Bu arada mimarlık tarihimizdeki yeri açısından Bursa'ya baktığımızda bu şehrin, Osmanlı mimarisinin ilk üslup arayışlarını ve tereddütlerini yaşadığı, farklı kültür coğrafyalarından kaynaklanan çeşitli etkileri kabullendiği, bunları özümseyerek icad ettiği yeni terkipleri, daha sonraki dönemlerde göremediğimiz bir heyecan ile - Tanpınar'ın tabiri ile "fetih günlerinin saf neşesi" içinde- gerçekleştirdiği bir tür laboratuvar olduğunu fark ederiz. Türk mimarisi tarihinin zaman ve mekân bakımından

en geniş aşaması olan, ayrıca özellikle Fatih devrinden itibaren Türkler'in yanı sıra "pax ottomana" içinde yaşayan diğer birçok kavmin de ortak malı olan Osmanlı mimarisi ilk önemli eserlerini Orhan Gazi devrinde Bursa ve yakın çevresinde vermiş, bu şehir kendisinden sonra başkent sıfatını kazanan Edirne'de, II. Murad'ın, 1437-1447 yılları arasında, merkezî planlı selâtin camilerinin ilk örneği olan ve Koca Sinan'ın -ilginç bir rastlantı sonucunda- yine Edirne'deki Selimiye Camii ile en üst düzeye taşıyacağı klasik üslup döneminin kapısını açan Üç Şerefeli Camii inşa ettirmesine kadar Osmanlı mimarisindeki gelişmelerin yönlendiricisi olmuştur. Bir başka deyimle, bir yandan Osmanlı mimarisinin, 1326'yı izleyen bir yüzyıllık süre zarfında Bursa başta olmak üzere, Anadolu ve Rumeli topraklarında gerçekleştirdiği birikim, diğer taraftan aynı dönemde, coğrafi konumları ve bunun sağladığı açılım imkânları sayesinde diğer bazı Batı Anadolu beyliklerinde -özellikle Aydınolu ve Saruhanolu topraklarında- ortaya çıkan cesur ve özgün atılımlar Edirne'de Üç Şerefeli Cami ile Türk mimarisinin en özgün ve güçlü sentezinde düğümlenmiştir.

Orhan Gazi'nin, şehri fethetmesini müteakip başlattığı yoğun imar faaliyeti II. Murad'ın 1426 tarihli Muradiye Külliyesi'ne kadar aynı yoğunlukta devam etmekte, bu tarihten sonra -kuruluşu XIV. yüzyıl sonlarına ait olmakla birlikte XIX. yüzyılda tamamen yenilenen Emir Sultan Külliyesi dışında- Bursa'da geniş kapsamlı mimari uygulamaya rastlanmamaktadır. Çelebi Sultan Mehmed'in, Ankara Meydan Muharebesi ile dağılan Osmanlı Devleti'ni kısa bir sürede tekrar toparlamasından sonra, II. Murad devrinde Anadolu'da ve Balkanlar'da tekrar hızla büyümeye başlayan devletin, siyasî hayatta olduğu gibi kültür hayatında da ağırlık merkezini Bursa'dan Edirne'ye kaydırıldığı hissedilir. Adı geçen padişahın, Bursa ve Edirne'de inşa ettirdiği Muradiye camilerinin, Bursa'da 1339/40 tarihli Orhan Gazi Camii'nin getirdiği yeniliklere pek birşey katmamasına karşılık, Osmanlı mimarisinde yepyeni bir çıkış açan Üç Şerefeli Camii Edirne'de inşa ettirmesi, Bursa'nın elindeki meşalenin artık Edirne'ye geçmiş bulunduğunu kanıtlamakta, yakın bir gelecekte İstanbul'u fethederek kendine başkent edinecek olan Osmanlı'nın gözünde, İstanbul yolu üzerindeki Edirne'nin artık daha fazla önem taşımaya başladığını göstermektedir. Sonuçta Bursa'da bulunan mimari eserlerin incelenmesi erken dönem Osmanlı mimarisinin gelişme çizgisindeki bellibaşlı durakları izlemeyi, ayrıca Fatih devrinden Cumhuriyet'e kadar İstanbul-merkezli olarak

ömrünü devam ettirecek olan Osmanlı mimarisini diğer Türk mimari üsluplarından farklı kılan bazı temel özelliklerini tesbit etmeyi mümkün kılmaktadır.

Camiler ve Mescitler:

Bursa ilinde bulunan camileri ve mescitleri, tasarımlarına göre, yalından gelişmişe doğru şu şekilde sınıflandırmak mümkündür:

*** Çatılı camiler ve mescitler:**

İstanbul mescitlerinin büyük çoğunluğunda kâgir duvarlı ve kırma çatılı tasarımın kullanılmış olmasına karşılık Bursa'daki mescitlerde kare planlı ve tek kubbeli tasarım tercih edilmiştir. Yine de bu şehirde duvarları moloz taş, almaşık veya hımiş örgülü, üstleri kırma çatı ile örtülü mütevazı mahalle mescitlerine rastlanır.

*** Tek kubbeli camiler ve mescitler:**

Çoğunlukla mahalle ölçeğinde tasarlanmış ufak boyutlu camilerde ve mescitlerde, bazen de -İznik'teki Yeşil Cami gibi- daha geniş kapsamlı camilerde uygulanan bu şemanın kökeninde XIII. yüzyılın Selçuklu mescitleri yatar. Günümüzde hemen hepsi cami olarak kullanılan bu tür yapıların önemli bir kesimi başlangıçta mescit olarak tasarlanmış, daha sonra içlerine minber eklenmek ve vakfiyelerinin kapsamı genişletilmek suretiyle camiye dönüştürülmüştür. Söz konusu yapılar, kare planlı ve kubbeli bir harim ile bunun girişindeki son cemaat yeri revağından meydana gelmekte, minare ise bu iki bölümü ayıran duvarın doğu veya batı ucunda yer almaktadır. Kubbeye geçiş prizmatik üçgenler kuşağı, pandantifler veya tromplar ile gerçekleştirilmiştir.

Bursa'nın fethedildiği yıl (1326) Hisar semtinde inşa ettirilen Alâeddin Bey Camii bu cami tipinin en eski örneğidir. Osmanlı döneminde kendi türünün ilk örneği olan son cemaat revağının tuğladan sivri kemerleri devşirme sütun başlıklarına oturmaktadır. Bursa'da, özellikle XV. yüzyılın ikinci yarısında, birbirine benzeyen, bu şehre özgü bir mescit tipi ortaya çıkmıştır. Kare planlı ve kubbeli bu yapıların ortak özellikleri, üç birimli, yanlardan kapalı ve geometrik tuğla-taş bezemeli bir kalkan duvarına sahip son cemaat yerleridir. Sittî Hatun Mescidi ile Tuzpazarı Mescidi Fatih döneminden iki örnek olarak zikredilebilir.

Bursa'nın doğu kesiminde, şehre hakim bir mevkide yer alan Emir Sultan Camii ve Külliyesi, Yıldırım Bayezid döneminde, 1391'de Buhara'dan gelerek Bursa'ya yerleşen

“Emir Sultan” lakaplı Seyyid Muhammed Şemseddin Buharî'nin (ö.1429) adını taşımakta ve türbesini barındırmaktadır. Zamanının ileri gelen bilginlerinden ve sufilerinden olan Emir Sultan Kübreviyye tarikatının Nurbahşiyye kolundandır. Zamanında önemli bir tarikat külliyesi olan bu topluluğun merkezindeki cami, Yıldırım Bayezid'in kızı ve Emir Sultan'ın eşi olan Hundî Fatma Hatun tarafından XV. yüzyılın ilk yarısında inşa ettirilmiş, 1795/96 depreminde harap olmuş ve III. Selim tarafından 1804/05'te yeni baştan yaptırılmıştır. Bursa'daki tek kubbeli camilerin en büyüğü olan yapının harimi, tromplu ve yuvarlak kasnaklı bir kubbe ile örtülüdür. Tromp kemerlerini taşıyan duvar payeleri cepheleri hareketlendirmekte, alt kesimi tesme taş örgü, üst kesimi almaşık örgü ile işlenmiş olan cephelerin ekseninde yer alan ve Bizans yapılarında olduğu gibi, saçak hattından yukarı taşan kemerler caminin inşaatında Rum asıllı kalfaların çalıştığını düşündürmektedir. Elli küsur pencere ile aydınlanan harimin kuzeybatı ve kuzeydoğu köşelerinde yükselen, kesme taş örgülü minarelerin kare tabanlı kaideleri beden duvarlarının üst hizasına kadar devam etmekte, silindirik biçimindeki gövedeler doğrudan bu kaidelere oturmaktadır. Enine dikdörtgen planlı şadırvan avlusunu kuşatan revağın bağdadî sıvalı kaş kemerleri ile aynı şekilde bağdadî sıvalı aynalı tonozları 1868/69'da Abdülaziz tarafından yaptırılmıştır. Avlunun kuzeyinde, mihrap ekseninde, aynı yıl yenilenmiş olan Emir Sultan Türbesi yükselir.

* Çok birimli camiler:

Bağımsız örtü öğelerine sahip birimlerden oluşan ve bazı kaynaklarda “çok kubbeli camiler” olarak da anılan bu cami tipi Anadolu Türk mimarisinde, Osmanlı döneminden çok önce ortaya çıkmıştır. Anadolu'da söz konusu cami tipinin gelişimi, İslâm mimarisinin en eski cami tipini temsil eden destekli ve ahşap örtülü yapılarda, örtünün kâgirleşmesi, önceleri mütemadî beşik tonozlar ile kapatılan sahınlara zamanla kare ve dikdörtgen birimlere bölünerek kubbe ve tonozlar ile taçlandırılması şeklinde özetlenebilir. Bu tür camiler kalabalık yerleşim birimlerinde, özellikle cuma ve bayram günlerinde çok sayıda insanın birlikte namaz kılması için tasarlanmış ve bu yüzden genellikle “ulu cami” olarak adlandırılmışlardır.

Bursa'da söz konusu cami tipinin ilk uygulaması 1366 civarında I. Murad'ın yaptırdığı Şehadet Camii'dir. 1855 depreminde hasar gördükten sonra 1890'da, küçültülerek ve dönemin eklektik zevkine uygun (neorönesans ve neogotik üsluplarında)

birtakım ayrıntılar ile donatılarak yeniden inşa edilen bugünkü harim, kible ekseninde sıralanan kare planlı ve kubbeli iki birimden oluşmakta, aslında bunların yanlarında ikişer tane dikdörtgen planlı ve tekne tonozlu birimin daha bulunduğu anlaşılmaktadır

Yıldırım Bayezid'in 1396-1400 arasında inşa ettirdiği Ulu Cami, tasarımının basitliğine rağmen gerek devâsâ boyutları gerekse de iç mekânda ve cephelerde hissedilen ahenkli oranları ile adına yakışan bir görkeme sahiptir. Kesme taş duvarların kuşattığı harim yaklaşık 55.00 x 70.00 m. boyutlarında bir alana yayılmakta, yirmi adet kare planlı (yaklaşık 10.50 x 10.50 m.) ve kubbeli birimden meydana gelmektedir. İçeriden pendants, dışarıdan sekizgen kasnaklar ile donatılmış bulunan kubbelerin yükü, birimleri ayıran sivri kemerler aracılığı ile iri payelere ve duvarlara aktarılmıştır.

Kuzey cephesinin ekseninde, mihrabın tam karşısında yer alan, beyaz mermerden mamul taçkapı, anıtsal boyutları ve mukarnaslı kavsarası ile Selçuklu örneklerini hatırlatır. Ancak Selçuklu dönemine oranla burada süslemenin çok daha az ve yalın tutulmuş olduğu dikkati çekmektedir. Diğer taraftan cepheler, harimdeki birimlere tekabül eden sivri kemerli sığ nişler ile çerçevelenmiş, bunların içine iki sıra halinde dörder pencere yerleştirilmiş, böylece bir yandan bol ışığa kavuşan ve çevresi ile görsel bağlantısı güçlenen iç mekânın tasarımı kitlenin dışına yansıtılmış, ayrıca bu cami tipinin Osmanlı döneminden önceye ait örneklerinde gözlenen sağır ve durağan cepheler hareketlendirilmiştir. Ayrıca mihrap-taçkapı eksenindeki kubbe kasnakları diğerlerinden bir miktar daha yüksek tutulmak suretiyle bu yapı tipinde kaçınılmaz olan hantal kitle biraz olsun hafifletilmeye çalışılmıştır. Giriş cephesinin köşelerinde yükselen, silindir biçimindeki tuğla minarelerden doğudaki, cami kitlesinden bağımsız, kare tabanlı bir kaideye oturmakta ve Çelebi Sultan Mehmed tarafından eklendiği rivayet edilmektedir. Batı minaresinin yapıya bitişen sekizgen tabanlı kaidesi Bursa kemerli nişler ile donatılmıştır.

Mihrap duvarından itibaren üçüncü sırada yer alan birimlerin yan duvarlarında, sivri beşik tonozlu küçük eyvanların içinde basık kemerli birer tali giriş bulunmakta, bunların ekseni ile mihrap-taçkapı ekseninin kesiştiği birimin kubbesi ise, iç avlu geleneğini yaşatan bir açıklık ile donatılmış bulunmaktadır. Söz konusu açıklığın altında, geçen yüzyılda yenilenmiş olan mermer havuzlu şadırvan ile bunu kuşatan ahşap korkuluklu sofalar harime bir sivil mimari çeşnisi katar ve iç avlu izlenimini güçlendirir. Eski Bursalılar arasında daha ziyade "Cami-i Kebir" olarak anılan Ulu Cami her zaman

şehrin dinî hayatında, kültüründe ve folklorunda diğer camilerden daha önemli bir yer tutmuş, bu ferah mekânda Ramazan aylarında Bursa'nın en ünlü hâfızlarının okuduğu mukabeleler, şadırvan havuzundaki fiskiyeden etrafa yayılan su seslerinin eşliğinde dinlenegelmiştir.

Ulu Cami'nin hariminde günümüze ulaşan özgün bezeme unsurları, mihrabın mukarnaslı kavsarası, doğuya açılan kapının geometrik bezemeli kanatları ve ahşap minberdir. Kündekârî tekniği ve bezemeleri ile Selçuklu geleneğini sürdüren minberin üzerindeki kitabelerde 802(1399/1400) yılında el-Hac Muhammed bin Abdülaziz el-Dikkî tarafından yapılmış olduğu belirtilmiştir. Kalemışleri gibi duvarlarda ve payelerde gözlenen iri boyutlu (celî) hat kompozisyonları da XIX. yüzyılın ürünüdür.s

* Tabhaneli / zâviyeli camiler:

Erken dönem Osmanlı camileri içinde özel bir yeri olan bu yapı grubu Anadolu Türk mimarisinde ilk olarak Bursa yöresinde ve Orhan Gazi döneminde (1326-1362) ortaya çıkmıştır. Söz konusu cami tipi araştırmacılar tarafından değişik biçimlerde (Bursa tipi cami / fütüvvet camii / kanatlı cami / tabhaneli / ters T planlı cami / yan mekânlı cami / zâviyeli cami) adlandırılmış ve fonksiyon şemasına ilişkin, bazen polemige varan farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bunun sebepleri, bu yapılarda, ibadete mahsus asıl cami biriminden başka, kitlenin doğu ve batı yönlerinde çıkıntı teşkil eden ve asıl camiden kısmen veya tamamen soyutlanmış birimlerin yer alması, "tabhane" olarak anılan bu mekânlar ile asıl caminin ortasında, mihrap-taçkapı ekseninde, kubbe ile örtülü, iç avlu niteliğinde bir dağılım mekânının (sofanın) bulunmasıdır. Çoğunlukla ters (T) biçiminde bir alanı kaplayan bu yapıları aslında, tek bir kitle içinde çözümlenmiş minyatür külliye olarak değerlendirmek mümkün görünmektedir. Şöyle ki; genellikle bir son cemaat yeri ile donatılmış olan kuzey duvarının ekseninden girilen sofanın kible yönünde, zemini sofaya göre yükseltilmiş, mihrap ve minber ile donatılmış asıl cami birimi yer almakta, sofanın yanlarında bulunan, bazı örneklerde, zemini yükseltilmiş eyvanlar şeklinde sofaya açılan, bazılarında ise duvarlar ile bundan soyutlanan tabhane birimlerinde, kuruluş dönemi Osmanlı toplum hayatının hemen her boyutuna egemen bulunan Ahîliğe ilişkin faaliyetlerin yürütüldüğü tahmin edilmektedir. Tabhaneli / zâviyeli camilerin Anadolu Türk mimarisindeki öncüleri Selçuklu döneminin,

avlusu kubbe ile örtülü ve eyvanlı medreseleri ile aynı tasarım özelliklerini gösteren tarikat yapılarıdır.

Kitabelerde ve belgelerde, çağdaşları olan başka türde hayır eserleri gibi, çoğunlukla “imaret” terimi ile anılan bu yapıların, fütüvvet geleneğinin ve bunun ürünü olan Ahî birliklerinin çok güçlü olduğu Osmanlı topraklarında ve bizzat Ahîliğe mensup Orhan Gazi'nin döneminde ortaya çıkmaları bir rastlantı olmasa gerektir. Nitekim Osmanlı Devleti'nin, İstanbul'un fethinden sonra, eskisine oranla daha merkeziyetçi bir imparatorluk kisvesine bürünmesine ve Ahîliğin temsil ettiği yerel yönetim geleneğinden uzaklaşmasına paralel olarak söz konusu yapı tipi önce eski önemini kaybetmiş, XVI. yüzyıl ortalarında ise tamamen terk edilmiştir.

Tabhaneli/zâviyeli camilerin ilk önemli uygulaması Bursa'da bulunan 1339/40 tarihli Orhan Camii'dir. Söz konusu yapı, oldukça erken tarihli olmasına ve klasik üslup döneminde terk edilecek bir cami tipini temsil etmesine rağmen, tasarımda fonksiyonun ön planda tutulması, süslemenin mekânı ve cepheyi boğmayacak ölçüde kullanılması, birimlerin dışarıdan kolayca algılanan bağımsız üstyapılara kavuşturularak iç tasarımın dışa yansıtılması ve kitlenin hareketlendirilmesi gibi, Osmanlı mimarisinin “alamet-i farikası” olan birtakım temel özellikleri bünyesinde toplar. Almaşık örgünün kullanıldığı yapıda, beş birimli son cemaat yerinin kubbeleri ve aynalı tonozları, kesme taştan payelere oturan sivri kemerler ile taşınır. Osmanlı mimarisinin (ve bu arada Anadolu Türk mimarisinin) ilk anıtsal son cemaat yeri olan bu revakta, yan cepheler sağır bırakılmayıp devşirme kompozit başlıklara oturan ikişer sivri kemer ile dışa açılmaktadır. Büyük bir sivri kemer ile kucaklanmış olan bu ikiz kemerler, kökeninde doğu etkili gotik üslubun bulunduğu, Venedik'ten Doğu Akdeniz'deki Haçlı devletlerine ve Memlûk topraklarına kadar uzanan geniş bir coğrafyaya yayılmış, bu arada Balkanlar'daki bazı geç dönem Bizans yapılarına da damgasını vurmuş bulunan bir cephe modasının Osmanlı mimarisindeki ilk tezahürüdür. Büyük kemer ile ikiz kemerler arasında kalan yüzey tuğla-taş baklava taksimatı ile doldurulmuş, ayrıca kuzey cephesindeki kemerlerin arasına, geç dönem Bizans mimarisinde benzerlerine rastlanan, yuvarlak tuğla rozetler kondurulmuştur.

Gerek kare planlı olan sofa ile asıl cami gerekse de geniş sivri kemerler ile sofaya açılan, dikdörtgen planlı tabhane birimleri kubbeler ile örtülmüş, sekizgen kasnaklara oturan kubbeler farklı yüksekliklerde tutulmuştur. Bunların en yükseği olan sofa

kubbesinin köşelerinde Selçuklu üslubunda üçgen pandantiler, kasnak pencereleri arasında da prizmatik üçgenler bulunmaktadır. Cami kubbesinin trompları ise iri boyutlu prizmatik üçgenler ile doldurulmuştur. Yapının içerdiği yegâne özgün bezemelerini barındıran alçı mihrap mukarnaslı bir silme ve geometrik bezemeli bir kuşak ile çerçevelenmiş, mukarnas dolgulu kavsaranın yanlarındaki üçgen yüzeyler kabartma rûmîler ile zenginleştirilmiştir. Bütün cephelerde beden duvarları, ayrıca kubbe kasnakları kirpi saçaklar ile son bulur. Yan ve arka cephelerde, enleri ve yükseklikleri değişik tutulmuş, bazıları kirpi silmeler ve yuvarlak tuğla rozetler ile donatılmış, sivri kemerli göçertmeler (sığ nişler) dinamik bir görünüm sağlamaktadır.

Bursa'nın Çekirge semtinde I. Murad'ın 1364/65'ten az sonra inşa ettirdiği Hüdavendigâr Cami-Medresesi, kitlesinin ve giriş cephesinin alışılmadık görünümü, ayrıca tabhaneli/zâviyeli cami ile kapalı avlulu medrese şemalarını kaynaştıran iki katlı garip tasarımı açısından, oluşum aşamasındaki Osmanlı mimarisinin en ilginç denemelerinden birisidir. Beşer birimli üst üste iki revaktan oluşan ve yapıya bir saray görünümü veren giriş cephesinde alttaki revağı caminin son cemaat yeri, üsttekini ise medreseye ait, Bursa ovasına nâzır bir tür açık sofa (hayat) olarak tanımlamak mümkündür. Payeler dışında, yapının diğer cephelerinde olduğu gibi, burada da almaşık örgü kullanılmış, son cemaat yerinin, pandantifli kubbeler ile örtülü birimlerini taşıyan sivri kemerler kesme taş payelere oturtulmuştur. Medreseye ait açık sofada da yanlardaki birimler aynalı tonozlar ile örtülmüş, diğerlerinde kubbe tercih edilmiştir. Söz konusu sofa birimleri, birer sivri kemer içine alınmış ikiz sivri kemerler ile dışa açılmakta, yan cephelendeki ikiz kemerlerin üzerinde tuğla-taş geometrik dolgular, cephenin eksenindeki kemerin üzerinde de aynı tür bezemelere sahip ters (U) biçiminde bir alınlık dikkati çekmektedir. İkiz kemerlerin ortasında sütunlar, aralarında ise, Osmanlı mimarisinde pek az rastlanan tuğla payeler kullanılmıştır.

Sonuçta, ilk uygulamasına Bursa Orhan Camii'nde tanık olunan, gotik ve geç Bizans etkili bu düzenleme sayesinde Hüdavendigâr Cami-Medresesi'nin giriş cephesinde son derecede hareketli bir görünüm elde edilmiştir. Buna karşılık yapının yan ve arka cepheleri, herhangi bir kademelenme olmaksızın dimdik yükselen beden duvarları, az sayıda ve ufak boyutlarda tutulmuş pencereleri ile durağan ve masif bir ifadeye sahiptir. Binanın mekânları da, Osmanlı mimarisine ters düşen bir loşluk içindedir. Nitekim zaman içinde (muhtemelen XVII. veya XVIII. yüzyılda) bu loşluktan

rahatsız olunarak duvarların alt kesimlerinde iri boyutlu dikdörtgen pencereler açılmıştır. Ayrıca küçük yuvarlak kemerlerden oluşan bir saçak silmesi giriş cephesinden başlamakta, medrese dış sofasının bitiminden itibaren irileşerek devam etmekte ve yapının kitlesine bir tür şato çeşnisi katmaktadır. Aynı silme sofa kubbesinin saçağında da kullanılmıştır. Binanın kuzeydoğu köşesinde, beden duvarları üzerinde yükselen tuğla minarenin silindir biçimindeki gövdesi geometrik kuşaklar ile bezelidir.

Girişi izleyen beşik tonozlu iki birim kat edilerek sofaya ulaşılır. Kare planlı sofa mekânı iki kat boyunca yükselmekte, üst katta medrese hücrelerinin önünde uzanan koridordan altı adet yuvarlak kemerli pencere sofanın üst kesimine açılmaktadır. Yakın tarihli onarımlarda, cami ile medrese arasında görsel bağlantı sağlayan ve üst katın bir tür kapalı avlulu medrese olarak yorumlanmasını gerektiren bu pencereler örülmüş, böylece yapının en önemli mimari unsurlarından birisi yokedilmiştir. Merkezi açık bırakılmış olan sofa kubbesi dıştan kare, içten onikigen biçiminde bir kasnağa oturur. Kareden onikigene geçişte üçgen pendantifler kullanılmıştır. Sofanın doğu ve batı yönlerinde, biri eyvan şeklinde sofaya açılan, diğeri bundan soyutlanmış olan, beşik tonozlu ikişer tabhane birimi sıralanır. Eyvan biçimindeki tabhaneler gibi, kible yönündeki asıl cami biriminin de zemini yükseltilmiştir. Dikdörtgen planlı ve beşik tonozlu camide mihrap nişi, beşik tonozlu büyük bir nişin gerisinde yer alır. Yapının içinde günümüze gelebilen yegâne özgün mimari unsur, baklavali başlıklara sahip köşe sütunçeleri ve mukarnaslı kavsarası ile mihraptır. Mihrapta, duvarlarda ve üstyapıda gözlenen kalemişleri geçen yüzyılın ürünüdür.

Zemin katta, girişin ardındaki birimlerden hareket eden iki simetrik merdiven ile medrese katına ulaşılır. Dikdörtgen planlı ve beşik tonozlu medrese hücreleri birer küçük pencere ile aydınlanır. Kapılarının açıldığı sivri beşik tonozlu koridor kuzey, doğu ve batı yönlerinde gelişen üç kolu ile (U) biçiminde sofayı kuşatır. Bu yapıda hâlâ açıklanamayan bir husus da söz konusu koridorun, cami biriminin duvarları içinde açılmış ve mazgal türünde ufak pencereler ile aydınlatılmış dar bir geçit ile devam ederek mihrap çıkıntısının üstünü işgal eden, kullanım amacı meçhul bir hücreye ulaşmasıdır. Hüdavendigâr Cami-Medresesi'nde ilk ve son olarak denendiği anlaşılan, iki katlı cami-medrese birlikteliği Osmanlı mimarisinde daha sonra rağbet görmemiş, ne var ki bu yapının iç taksimatından kaynaklanan masif kitle tasarımı, üst katında medrese barındırmamalarına rağmen Bursa'da Yıldırım Camii ile Yeşil Cami'de sürdürülmüştür.

Bursa'da, XIV.yüzyılın son yıllarına ait olan ve bulunduğu semte adını vermiş bulunan Yıldırım Camii, aynı yıllarda tamamlanan (1391) İznik Yeşil Cami ile birlikte, erken dönem Osmanlı mimarisinde, almaşık örgü yerine özenli kesme taş örgünün, Bizans kökenli ayrıntılar ve devşirme mimari unsurlar yerine de, Osmanlı öncesi Anadolu Türk mimarisinden türetilmiş özgün çözümlerin kullanıldığı ilk yapılardandır. Kareye yakın dikdörtgen planlı ve kubbeli beş birimden meydana gelen son cemaat yeri revağı Bursa kemerleri ile donatılmıştır. Anıtsal boyutları ve ahenkli oranları ile yapının en başarılı kesimi olan revağın yan cephelerinde, ilk olarak Bursa Orhan Camii'nde görülen düzenin, dikdörtgen çerçeveler içine alınmış ikiz Bursa kemerleri ile uygulanışı dikkat çekicidir. Basık kemerli cümle kapısını barındıran, Bursa kemerli ve kubbeli evyanın yanlarında mukarnaslı birer niş ile Bursa kemerli birer yan giriş mevcuttur. Gerek bunlar gerekse de son cemaat yeri cephesindeki mukarnaslı küçük mihraplar, yapının kuzey kanadında kısmî bir üst kat meydana getiren ve hünkâr mahfili olarak nitelendirilen birimlere ait pencereler ile taçlandırılmıştır.

Sofa ile asıl cami kare planlı ve kubbeli olarak tasarlanmış, sofanın kubbesi tromplar, diğer kubbe ise prizmatik üçgenler kuşağı ile donatılmıştır. Yanlarda, ortadaki Bursa kemerli ve kubbeli bir eyvan şeklinde tasarlanmış, kuzeyde ve güneyde yer alanlar ise duvarlar ile kuşatılıp aynalı tonozlar ile örtülmüş olan üçer tane tabhane birimi sıralanır. Kible yönünde yer alan tabhanelerin güney duvarları bütünüyle alçıdan mamul, dilimli kemerlere sahip nişler ile kaplanmış, ortaya, ocak görünümünü sergilemesine rağmen davlumbazı ve bacası bulunmadığı için mekânı havalandıran bir tür nefeslik olduğu anlaşılan büyük bir niş yerleştirilmiş, bunların arasında kalan dikdörtgen ve üçgen yüzeyler, kalıplama tekniği ile meydana getirilen geometrik bezeme panoları ile doldurulmuştur. Daha sonraki dönemlerde benzerlerine sivil yapılarda rastlanan bu alçı unsurlar, bütün örnekleri tarihe karışmış bulunan erken dönem Osmanlı sivil mimarisine ışık tutmaları bakımından çok kıymetlidir. Kuzey cephesindeki pencerelerin sövelerinde üçgenler ile sonuçlanan, içleri yazılar ile dolgulu kartuş dizileri, yan cephelerdeki pencerelerin mukarnaslı silmeleri, ayrıca kartuşlu çerçevesi, mukarnaslı kavsaraya ve köşe sütunçelerine sahip mihrap yapıdaki diğer özgün bezeme unsurlarıdır.

Erken dönem Osmanlı mimari eserleri içinde, seyyahların ve edebiyatçıların yanı sıra yerli ve yabancı araştırmacıların en fazla dikkatini çekmiş, hakkında -hemen hepsi olumlu nitelikte- en çok söz edilmiş olan yapı şüphesiz, Bursa'da Çelebi Sultan Mehmed

tarafından yaptırılan 1419 tarihli Yeşil Cami'dir. Yeşil Cami bu şöhretini, kitlesi ve cephelerinden ziyade içerdiği mekânların yoğun ve özenli çini bezemesine borçludur. Caminin hariminde ebedî bir baharı yaşatan bu çiniler ile doğal çevre arasındaki uyum A. H. Tanpınar'a Bursa'da Zaman şiirinde "Ovanın yeşili, gökün mavisi, / Ve mimarilerin en ilâhisi" mısralarını ilham etmiş olsa gerektir.

Tabhaneli/zâviyeli camilerin genel özelliklerini paylaşan Yeşil Cami, son cemaat yerinin tamamlanmamış (veya yapımından vazgeçilmiş) olması ve sofanın kuzeyindeki küçük eyvanlar dışında, aşağı yukarı Yıldırım Camii'nin tasarımını tekrar eder. Duvarların dış yüzeyi beyaz mermer blokları ile örülmüş, cephelerin alt kesiminde sıralanan pencereler ile kuzey cephesinin eksenindeki taçkapı, bazıları Timurlu sanatının etkilerini yansıtan çok gösterişli taş bezemeler ile zenginleştirilmiştir. Giriş cephesi, üst sırada yer alan, hünkâr mahfiline bağlı mekânlara ait, Bursa kemerli ve geometrik şebekeli pencereler ile bir saray cephesini andırır. Belki de cephenin bu güzelliğini örtmemek için, duvardaki kemer bingilerinden önceleri düşünüldüğü belli olan son cemaat revağının yapımından vazgeçilmiştir.

Yeşil Cami, Osmanlı mimarisi tarihinde çok sayıda sanatçı kitabesine sahip nadir yapılardandır. Taçkapıda, basık kemer ile kavsara arasında yer alan sülüs hatlı Arapça kitabe yapının banisi (Çelebi Sultan Mehmed) ile inşaatın bitim tarihinin (Aralık 1419) yanı sıra mimarının (Ahî Bayezid oğlu Hacı İvaz Paşa) adını da verir. Sofaya açılan hünkâr mahfili kemeri ile sofa kubbesinin prizmatik üçgenler kuşağı arasında yer alan diğer kitabede "nakışların" İlyas Ali oğlu Ali tarafından 1424 Ağustos'u'nun sonlarında tamamlandığı belirtilmiştir. Aynı kemerin çiniden mamul yastığında çini ustası Muhammed Mecnûn'un adı yazılıdır. Ayrıca mihrap sütunçelerinden sağdakinin üst bitiminde "amel-i üstâdân-ı Tebriz" şeklinde Azerbaycanlı bir sanatçı grubunun kolektif imzası dikkati çeker.

Taçkapıyı izleyen ve bir Bursa kemeri ile sofaya açılan eyvanın yanlarında, devşirme Bizans başlıklarına sahip sütunları barındıran geçitler ile kuzeydoğu ve kuzeybatı köşelerindeki tabhanelere ulaşılır. Dikdörtgen planlı ve yıldız tonoz örtülü olan bu birimlerin güney yönünde, sivri kemerler ile sofaya açılan, kubbeli eyvan biçiminde birer tabhane, bunların da ötesinde, sofaya kapalı, kare planlı ve kubbeli birer tabhane sıralanır. Güney yönündeki tabhane birimlerinde, dilimli olarak tasarlanan ve kalemişleri ile bezenen kubbelere mukarnaslı pendantifler ile donatılmış, kapalı tabhane

birimlerinde, Yıldırım Camii'ndekilere benzer alçı nişler ve ocak görünümlü nefeslikler tasarlanmıştır. Kubbesi bir aydınlık feneri ile taçlandırılmış, merkezine bir şadırvan kondurulmuş olan sofanın kible yönünde, mukarnaslı yastıklara sahip geniş bir Bursa kemeri ile sofaya açılan asıl cami bulunur. Sofanın ve caminin kubbelerine geçiş prizmatik üçgenler kuşağı ile sağlanmıştır. Sofanın kuzeyine, giriş eyvanının yanlarına, bazı araştırmalarda müezzin mahfilleri, bazılarında ise devlet ricâline mahsus mahfiller olarak yorumlanan, Bursa kemerli ve düz tavanlı eyvanlar yerleştirilmiştir. Söz konusu eyvanlar ile giriş eyvanının üstünde, mihrap-taçkapı ekseninde, Bursa kemerli hünkâr mahfili, bunun yanlarına da, sofaya ve dışarı açılan pencerelere sahip, aynalı tonoz ve kubbe örtülü ikişer birim yer alır. Hünkâr mahfili ile bağlantılı bu mekânlar, yapının bünyesi içinde çözümlenmiş bir tür hünkâr kasrı meydana getirmektedir. Harimin duvarlarında, mihrabında, hünkâr ve müezzin mahfillerinde ile tabhane eyvanlarında yer alan çini bezemelerde mozayik çini ve renkli sır teknikleri kullanılmıştır. Kapalı tabhanelerdeki alçı bezeme ile kalemişlerinden başka ahşap kapı ve pencere kanatları da, geometrik ve rûmîli süslemeleri ile dikkati çeker. Ayrıca demir pencere parmaklıklarında yakın tarihte keşfedilen gümüş kakma bezemeler kendi türlerinin bilinen tek örneğidir.

1426 tarihli Muradiye Camii söz konusu yapı tipinin Bursa'daki son önemli temsilcisidir. Tabhaneli/zâviyeli cami tasarımı Muradiye Camii ile, yaklaşık bir yüzyıl sonra, ilk olarak Orhan Camii'nde gözlenen ancak Murad Hüdavendigâr Çami-Medresesi ile kesintiye uğrayan hareketli kitle tasarımına ve zarif son cemaat yeri revağına tekrar kavuşur. Aynı şekilde cephelerde de almaşık örgü tercih edilmiştir. Kare planlı, aynalı tonoz ve kubbe örtülü beş birimden meydana gelen son cemaat yerinde üstyapıyı taşıyan almaşık sivri kemerler payeler ile sütunlara oturur. Revağın cephesinde kemerlerden arta kalan yüzeyler birbirinden farklı tuğla-taş geometrik bezemeler ile doldurulmuş, son cemaat yerine açılan pencerelerdeki sivri hafifletme kemerlerinin mozayik çiniler ile süslenmiş, ayrıca basık kemerli kapıyı barındıran eyvanın Bursa kemeri aynı türde çiniler ile taçlandırılmıştır. İç taksimatı da Orhan Camii'ne benzeyen yapıda, sofa ile cami birimlerinin duvarları belirli bir yüksekliğe kadar çini levhalar ile kaplıdır.

Padişahların inşa ettirdiği bu camilerin yanı sıra Bursa'da Yıldırım Bayezid dönemine ait örneklerden Demirtaş (Timurtaş) Camii, minaresinin alışılmadık konumu ve tasarımı ile dikkati çeker. Söz konusu minare cami kitlesinden bağımsız olarak tuğla

örgülü altı payenin taşıdığı kesme taştan bir kaideye oturmakta, kaidenin altında kalan altıgen alan ise şadırvanı barındırmaktadır.

Medreseler :

Bursa ve çevresinde ilk örneklerine rastlanılan Osmanlı medreselerinin, başından beri Selçuklu dönemi medreselerinden farklı bir kimliğe meylettikleri gözlenmektedir. Selçuklular'ın Anadolu'da en güzel örneklerini yarattığı, avlusu kubbe ile örtülü medrese tasarımı, erken dönem Osmanlı mimarisinde, biri, Orhan Gazi dönemine (1340 civarına) tarihlenen Bursa'daki Lala Şahin Paşa Medresesi olmak üzere, iki uygulama dışında rağbet görmemiş, bunun yerine ilk olarak, aynı dönemde (XIV. yüzyıl ortaları), İznik'te Süleyman Paşa Medresesi'nde, Osmanlılar'a özgü açık avlulu ve revaklı yeni bir medrese şeması geliştirilerek XIX. yüzyıla kadar kullanılmıştır.

Bursa/Çekirge'deki Hüdavendigâr Medresesi'nde (1366 civ.), camilere ilişkin bölümde de görüldüğü üzere, tabhaneli/zâviyeli cami şeması ile kapalı avlulu medrese şemasının ilginç bir sentezi gerçekleştirilmek istenmiş ancak Bursa'da XIV. yüzyıl sonlarında yaptırılan Yıldırım Bayezid Medresesi'nde tekrar açık avlulu ve revaklı tasarıma dönülmüş, ne var ki bu yapıda Selçuklu geleneğine bağlanan derslane eyvanı kullanılmıştır. Kesme taş örgülü kuzey (giriş) cephesi dışında almaşık örgünün kullanıldığı yapının birimleri ince uzun dikdörtgen biçiminde bir avlunun çevresinde toplanır. Avlu üç yönde (kuzey, batı ve doğu), payelere oturan sivri kemerli, beşik tonoz örtülü revaklar ile kuşatılmış, bunların gerisine yirmi adet beşik tonozlu ve ocaklı hücre yerleştirilmiştir. Kalkan duvarı şeklinde yükselen kuzey cephesinin ekseninde, sivri kemerli ve kubbeli giriş eyvanı, avlunun güney yakasında da, sivri kemerli ve kubbeli eyvan şeklinde tasarlanmış olan derslane birimi bulunmaktadır.

Yeşil Külliyesi'nin bünyesinde bulunan, günümüzde Türk ve İslâm Eserleri Müzesi olarak kullanılan 1419 tarihli Yeşil Medresesi Yıldırım Bayezid Medresesi'nin bellibaşlı tasarım özelliklerini devam ettirir. Ancak burada avlunun oranları değiştirilerek daha dengeli bir dikdörtgen tercih edilmiş, revak kemerleri payeler yerine sütunlara oturtulmuş, ayrıca revak birimlerinin büyük çoğunluğu pandantifli kubbeler, hücreler ise aynalı tonozlar ile örtülmüştür. Ayrıca Yeşil Medresesi, Osmanlı kisvesi altında Selçuklu döneminin açık avlulu ve dört eyvanlı medrese düzenini yaşatan bir yapıdır: Avludaki havuzun merkezinde dik açılı ile kesişen iki ana eksen üzerinde, güneye sivri

kemerli ve kubbeli dersane eyvanı yerleştirilmiş, doğuya ve batıya, hücrelerin arasına aynalı tonoz örtülü birer küçük eyvan gizlenmiş, ancak kuzeydeki yıldız tonozlu giriş eyvanının sivri kemeri dışarı açılmıştır. Revak birimleri içinde, yan eyvanların ve giriş eyvanının önüne isabet edenler, diğerlerinden daha geniş ve farklı (dilimli) kemerlerin yanı sıra farklı örtü birimleri (çapraz tonozlar) ile donatılarak dört eyvanlı tasarım vurgulanmıştır. Avlunun kuzeybatı ve kuzeydoğu köşelerinde, hücreler arasında yer alan merdivenler, dersane eyvanının aşırı yüksek tutulmuş olması, ayrıca cephelerde teşhis edilen bazı ayrıntılar Yeşil Medresesi'nin aslında iki katlı olarak tasarlandığını ancak üst kattaki hücrelerin hiçbir zaman inşa edilmediklerini gösterir. Doğu ve batı eyvanlarının tonozlarda, hücrelerin pencerelerini taçlandıran kemer aynalarında çini bezeme bulunmaktadır.

Erken dönem Osmanlı medrese tasarımının, 1426 tarihli Muradiye Camii'nin batısında bulunan Muradiye Medresesi ile, tıpkı aynı külliyein camiinde olduğu gibi, Yıldırım Bayezid ve Yeşil medreselerindekinden çok daha tutarlı bir plan anlayışını ve oranları yakaladığı dikkati çeker. Kasetli almaşık örgünün kullanıldığı yapıda kare planlı avluyu kuzey, doğu ve batı yönlerinden kuşatan revakların tuğla örgülü sivri kemerleri, kuzeydeki iki sütun dışında tuğla örgülü payelere oturur. Kuzey kanadında dikdörtgen olan revak birimleri, aynalı tonozlar, yan kanatlardaki kare birimler ise pandantifli kubbeler ile örtülüdür. Aynalı tonoz örtülü hücrelerin dikdörtgen pencereleri, testere silmeli sivri hafifletme kemerleri ile taçlandırılmış, kemerlerin aynaları dikey ve yatay tuğlalar ile doldurulmuş, aynı basit geometrik bezeme revak cephelerinde, kemerlerin üzerindeki kesimde de uygulanmıştır. Güneydeki dersane eyvanının avluya bakan cephesinde, tuğla örgülü geniş sivri kemerden arta kalan yüzey, altıgen dokulu tuğla-taş bezeme ile kaplıdır.

Türbeler:

Bursa'da bulunan türbeler, Osmanlı mimarisinde, Orhan Gazi döneminden Tanzimat dönemine kadar uzayan beş asırlık bir zaman dilimi içinde bu yapı türünün gelişimini yansıtmaktadır. Özellikle Bursa, kuruluş dönemi Osmanlı padişahlarına, devlet adamlarına ve velilerine ait çok sayıda türbeye sahip olması ile ünlüdür. Ayrıca bu şehirdeki Muradiye Külliyesi, Semerkant'taki Şah Zinde ve İstanbul'daki Eyüp Sultan ile birlikte, Türk İslâm dünyasının sayılı türbe topluluklarından birisini

bünyesinde toplar. Muradiye türbelerinin en eskisi, külliye'nin banisi olan II. Murad'a (ö.1451), diğerlerinin çoğu XV. yüzyılın ikinci yarısı ile XVI. yüzyılın başlarına (Fatih ve II. Bayezid devirlerine) aittir. Osmanlı tarihinin bahtsız şehzadelerinden, Fatih'in, 1485'te sürgünde (Napoli'de) ölen oğlu Cem Sultan ile Kanunî'nin, 1553'te Konya/Karapınar'da öldürttüğü oğlu Şehzade Mustafa da burada gömülüdür. Her ikisi de halk tarafından sevilen ve ölümleri kamuoyunda olumsuz yankılara yol açan bu şehzadelerin başkent İstanbul yerine Bursa'da gömülmeleri manidardır.

Asırlık çınarların gölgelendirdiği, fıskiyeli havuzlardan su seslerinin yayıldığı, "asûde" bir bahçenin içinde, katı bir geometriye uymaksızın dağılmış bulunan irili ufaklı Muradiye türbeleri, "derviş meşrepli" Osmanlı mimarisinin, diğer kültür ortamlarında hemen daima ürkütücü ve soğuk olan mezar mimarisine giydirmeyi başardığı huzur verici kisvelerin şüphesiz en güzelidir.

Bu arada dikkati çeken bir husus da, Bursa'daki Yeşil Türbe dışında, bu yapıların hemen hiçbirisinde Selçuklu dönemi kümbetlerinde gözlenen kripta (mumyalık) katının bulunmaması, başka bir deyimle İslâm öncesi Türk geleneklerine bağlanan, Orta Asya kökenli kümbet geleneğinin Selçuklu hanedanının ve kültürünün çöküşünden sonra, XIV. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren, özellikle Osmanlı topraklarında terk edilmiş olmasıdır. Bursa türbeleri, tasarımları açısından da "açık türbeler / kapalı türbeler" olarak iki ana grupta incelenebilir.

* Açık türbeler:

Çevresi açık bırakılmış kare bir taban üzerinde paye ve/veya sütunlara oturan kemerlerin taşıdığı bir kubbe ile örtülü olan bu tür yapıların kökeni İslâm öncesi İran mimarisinde "ateşgede" olarak anılan kutsal ateş tapınaklarına kadar gider. Doğu Hıristiyan mimarisinde "kiborion", Batı Hıristiyan mimarisinde "baldaken" adını alan bu tasarım şemasının Anadolu Türk mimarisine hangi tarihte ve ne yolla intikal ettiği henüz tam olarak bilinmemekte, ancak günümüze ulaşan en eski örnekler (Sarı Saltık Türbesi ile Yakub Çelebi Türbesi) XIV. yüzyıl'da İznik'te karşımıza çıkmaktadır. Bursa'da Yeşil Külliyesi'nin yakınında, Meydancık semtinde, 1414'te Çelebi Sultan Mehmed tarafından annesi (Germiyanoglu Yakub Bey'in kızı) için yaptırılan Devlet Hatun Türbesi'nde kubbe, Selçuklu kümbetlerini andıran piramit biçiminde bir külâhın altına alınmıştır. Yine Bursa'da, Muradiye Külliyesi'ndeki XV. yüzyıla ait Saraylılar

(Cariyeler) Türbesi'nde Devlet Hatun Türbesi'nin özellikleri, daha basit bir düzeyde karşımıza çıkar.

* **Kapalı türbeler:**

Kapalı türbelerin çevresi duvarlar ile sınırlandırılmış, çatı örtülü bir iki mütevazı örnek dışında, büyük çoğunluğu kubbeler ile taçlandırılmıştır. Bu yapıları ayrıca kendi içlerinde "kare planlılar / altıgen planlılar / sekizgen planlılar" olarak sınıflandırmak mümkündür.

Sayıları diğerlerinden daha fazla olan kare planlı örneklerden Yıldırım Bayezid Türbesi Bursa'da özgün mimarisini koruyabilen en eski padişah türbesidir. Adı geçen padişahın külliyesi içinde yer almakta ve kitabesinde Yıldırım Bayezid'in oğlu Süleyman Çelebi tarafından 1406'da Ali bin Hüseyin adlı mimara yaptırıldığı belirtilmektedir. Osmanlı türbelerinde ilk olarak bu yapının girişi sivri kemerli ve kubbeli bir revak ile donatılmıştır. Revak kemerleri köşelerde (L) kesitli kesme taş payelere, ortada ise, köşeleri pahlı başlıklara sahip iki sütuna oturur. Sivri tromplar ve prizmatik üçgenler ile geçilen bir kubbenin örttüğü, kare planlı türbenin yan ve arka cepheleri almaşık örgülüdür. Kesme taş örgülü giriş cephesindeki sivri kemerli pencereleri taçlandıran üç merkezli hafifletme kemerleri Memlûk mimarisini hatırlatan ayrıntılardır.

Bursa'daki Muradiye Külliyesi'ndeki türbelerin en eskisi olan 1451 tarihli II. Murad Türbesi değişik tasarımı ve ilginç ayrıntıları ile dikkati çeker. Kare planlı yapının merkezinde yer alan yine kare planlı asıl türbede, II. Murad, vasiyetine uygun olarak tek başına ve son derecede sade bir kabirde yatmakta, kabri taçlandıran ve üzerinden "rahmetin eksik olmaması için" ortası açık bırakılmış olan kubbe, köşelerde (L) kesitli payelere ve bunların arasındaki sütunlara oturan sekiz adet sivri kemer ile taşınmaktadır. Bu mekânı çepeçevre kuşatan, Kur'an okuyacak hafızlar ile ziyaretçilere ayrılmış olan bölüm beşik tonozlar ile kapatılmış, asıl türbenin, mukarnas dolgulu tromplar ile donatılan kubbesi sekizgen bir kasmağa oturtulmuştur. Almaşık duvarlı türbenin sivri kemerli giriş eyvanını gölgelendiren geniş ahşap saçak erken dönem Osmanlı ahşap işçiliğinin en görkemli örneğidir. Saçağın, yıldızlı mukarnas dizileri ile sınırlandırılmış olan iç kesimi, nefis bir işçilik sergileyen geometrik bezemeleri ile göz kamaştırır. Türbenin doğu cephesine sonradan eklenen kare planlı ve kubbeli birim II. Murad'ın oğluna ait Şehzade Alâeddin Türbesi'dir.

Bursa'daki padişah türbelerinden, Tophane mevkiinde yer alan Orhan Gazi Türbesi ile Çekirge'de, Hüdavendigâr Cami-Medresesi'nin önünde bulunan I. Murad Türbesi 1855 depreminde harap olmuş, 1863'te Abdülaziz tarafından, Tanzimat döneminin ampir üslubunda yenilenmişlerdir. Her ikisi de kare planlı olan bu yapıların merkezinde, sütunlara oturan kemerlerin taşıdığı bir kubbe yükselmekte, bunu kuşatan ziyaret galerilerinin duvarlarında yuvarlak kemerli büyük pencereler sıralanmakta, Orhan Gazi Türbesi'nin zemininde, Bizans döneminde türbenin yerinde bulunan manastıra ait renkli taş bezemeler görülmektedir.

Altıgen planlı türbelerden Muradiye Külliyesi'nde yer alan ve halk arasında "Ak Türbe" olarak tanınan 1449 tarihli Hatuniye Türbesi almaşık duvarları ve dışa taşkın, sivri kemerli, mukarnas dolgulu girişi ile mütevazı bir yapıdır. Buna karşılık aynı topluluğa dahil olan Şehzade Mustafa (Mustafa-i Atik) ve Cem Sultan Türbesi özenli mimarisi ve iç süslemeleri ile Bursa'daki mezar yapıları içinde ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Fatih'in oğullarından Şehzade Mustafa (ö.1474) için 1479'da yaptırılan türbeye daha sonra Cem Sultan da gömülmüştür. Almaşık duvarlı yapının basık kemerli girişi sivri beşik tonozlu bir eyvanın içine alınmış, mermer blokları ile örülen eyvan geniş bir ahşap saçak ile donatılmıştır. Prizmatik üçgenlere oturan bir kubbenin örttüğü türbenin içinde duvarlar belirli bir yüksekliğe kadar firuze ve lacivert renkli, sır üstü yıldız bezemeli altıgen çiniler ile kaplanmış, duvarların üst kesimi ile prizmatik üçgenler kuşağı ve kubbe, Fatih döneminden beri özgünlüğünü koruyan kalemişleri ve hat kompozisyonları ile yoğun olarak bezenmiştir.

Sekizgen planlı türbeler içinde, Çelebi Sultan Mehmed ile çocuklarının gömülü olduğu Bursa'daki Yeşil Türbe, yalnız, Osmanlı döneminin değil Anadolu Türk mimarisinin en görkemli mezar yapısıdır. Anadolu Türk mimarisinin geleneğine ters düşen bu anıtsallık, Çelebi Sultan Mehmed döneminde ve özellikle Yeşil Külliyesi'nde gözlenen Timurlu etkilerine bağlanabileceği gibi Fetret Devri'ni sona erdiren bu padişahın, yeniden kurduğu Osmanlı Devleti'nin gücünü teşhir etme gayretinin bir göstergesi olarak da yorumlanabilir. Yeşil Cami'nin kible tarafında, merdivenler ile çıkılan bir setin üzerine yerleştirilmiş olan türbe, ait olduğu külliyenin diğer yapılarına tepeden bakmaktadır. Hacı İvaz Paşa'nın eseri olan yapı sekizgen prizma biçiminde olup dışarıdan sekizgen kasnak, içeriden prizmatik üçgenler kuşağı ile donatılan bir kubbe ile örtülmüştür. Aslında almaşık örgülü olan duvarlar dışarıdan beyaz mermerden kuşaklar

ile çerçevesi, ayrıca dikey kuşaklar birer sivri kemer ile birleştirilmiş, bunun altında kalan kesime ikişer pencere yerleştirilmiştir. Cephelerde, mermer kaplı yüzeylerden arka kalan kesimler, yapıya adını veren firûze çiniler ile kaplıdır. Türbenin basık kemerli girişi, oranları ve çini bezemesi ile Timurî mimarisini çağrıştıran yarım kubbeli bir eyvanın içine alınmıştır. Söz konusu yarım kubbe mukarnaslı bir silme ile prizmatik üçgenler kuşağına oturmakta ve içbükey yivler ile zenginleştirilmiş bulunmaktadır. Alt sıradaki pencerelerin iç ve dış yüzlerindeki alınlıklar, duvarların alt kesimi, basık kemerli girişi izleyen dilimli kemer, mihrap ve lahitler, sır altı, renkli sır ve mozayik çini tekniklerinin kullanıldığı yoğun bir bezeme ile kaplanmıştır.

Muradiye Külliyesi'nde bulunan Şehzade Ahmed Türbesi (1430 civ.), Şehzade Mahmud Türbesi (1507/08) ile Şehzade Mustafa (Mustafa-i Cedid) Türbesi (1573/74), ayrıca yine Bursa'nın Muradiye semtinde, aynı ada sahip camiin yanında yer alan Hamza Bey Türbesi (1461 civ.) birbirlerine benzeyen, almaşık örgülü, sekizgen planlı ve kubbeli yapılardır. Bunlardan ilk ikisinin içinde duvarlar firûze ve koyu lacivert altıgen çiniler ile kaplanmış, önlerine de, beyaz mermerden, Bursa kemerli ve çatılı giriş revakları eklenmiştir. II. Selim tarafından yaptırılan Şehzade Mustafa Türbesi'nin içinde de sıfâlti tekniğinde imal edilmiş kaliteli İznik çinileri bulunmaktadır.

Osman Gazi Türbesi ile Emir Sultan Türbesi Tanzimat döneminde, Sultan Abdülaziz tarafından yenilenmiş sekizgen planlı türbelerdir. Her iki yapıda da ampir üslubuna bağlanan oranlar ve mimari ayrıntılar gözlenir. 1855 depreminden sonra 1863'te yenilenen ilk örnekte Osman Gazi'nin sandukası simli, puşideler ile sedef kaplamalı ahşap bir şebeke ile kuşatılmıştır. Bugünkü yapısı 1868'e ait olan Emir Sultan Türbesi'ni XVII. yüzyılın ortalarında ziyaret eden Evliya Çelebi ile 1837'de Bursa'ya gelen B. Poujolat adındaki Fransız seyyahı, içinin ve dışının renkli çiniler ile kaplı olduğunu belirtmekte, Evliya Çelebi ayrıca türbenin son derecede zengin bir mefruşata sahip bulunduğunu, kapısının gümüş kaplı olduğunu, içinde çok sayıda altın ve gümüş şamdanların, kandillerin, mücevherli askıların, kıymetli hat levhalarının yer aldığını nakleder.